

A kultuszminiszter

KLEBELSBERG KUNÓ, A KIMONDHATATLAN NEVŰ GRÓF

Magyar Fiúk! Magyar Lányok! Az iskolában már megtanultátok, hogy Nagy-Magyarország területe 325 ezer négyzetkilométer volt. A trianoni Magyarországé pedig csak 92 ezer négyzetkilométer. Tudjátok azt is, hogy Nagy-Magyarországon 21 millió ember lakott, a trianoni Magyarországnak ellenben csak 8 millió lakosa van. Majdnem egyharmadára zsugorodott össze a hazánk. Ha mindennek dacára sem akarjuk a nemzetek sorában elveszíteni azt a helyet, amelyet a magyarság korábban elfoglalt, akkor mi munkánk eredményének legalábbis annyinak kell lennie, mind amennyit régebben a történeti Magyarország 21 millió lakosa végzett. De emelniünk kell nemzetiünk belső értékét is, fokoznunk kell nemcsak az egyes ember teljesítőképességét külön-külön, hanem a nemzet együttes összmunkájának eredményét is. Ez pedig attól függ, hogy több legyen a magyarság kebelében a pozitív, mint a negatív ember. Milyen a negatív ember? A negatív ember a felmerülő kérdésekkel szemben rendesen nemet mond. Ha valamelyik új eszme vagy terv merül föl, akkor nem azon töri a fejét, hogy meglebet-e azt valószínű, hanem csak a nehézségeket és az akadályokat nézi. És többnyire azt jószorgatja, hogy nem lesz az egészből semmi, amivel még azokat is elcsüggesztheti, akiknek az alkotó munkához hajlamunk és kedvünk van. A negatív ember irigy. Mások hibáit nagyítja, kiszínezi. Az iparkodókat leszólja, a bizakodókat kigúnyolja. Rendesen sokat beszél, másokat fölényes hangon bírál, és eközben többnyire ki is adja az erejét, nem marad már benne energia a hasznos cselekvésekre. Milyen ezzel szemben a pozitív ember? A pozitív ember bizakodó és jóakarátú. Magával szemben szigorú, mások hibáival szemben elnéző, mert az alkotó munkából jól tudja, hogy milyen nehéz valamit megcsinálni, és milyen könnyű tévedni. A pozitív ember szolgálatkész, és amennyire teheti, segít mindenkien, aki igazságos ügyben fárad, a szót nem igen fecsérli, inkább kevés beszédű, viszont a munkában öröme telik, életének fő célja az alkotás. Az olyan nemzet, amelyek sorában a negatív emberek többségre jutnak, veszve van. Magyar Fiúk! Magyar Lányok! Legyetek ennek a hazának dolgos, pozitív gyermekei...

(Klebensberg Kunó rádiószózata a magyar ifjúsághoz, 1924 [részlet].)

GLATZ FERENC történész: A történelemben vannak nagy egyéniségek. Klebensberg Kunó is az volt. A nagy egyéniségek kitalálnak maradandó, nevükhöz köthető dolgokat. Jelentős egyéniségek nélkül a világtörténelem még ma is valahol a kőkorszakban járna. De a nagy egyéniségek soha nem előzmény és kellő iskolázottság nélkül lépnek fel a történelem színpadára. Klebensberg gondolkodásában a *szakszerűség igénye* volt a nagyszerű és a csodálatraméltó. Azokat az ötleteket, amelyeket ő rendszerbe foglalt, s amelyeket sorra megvalósított a tudománypolitikában, a külföldi intézetek kiépítésében, az oktatási rendszerben, az iskolán kívüli népművelés megszervezésében, s sorolhatnám még napestig azokat a területe-

Az azonos című dokumentumfilm szerkesztett-rövidített változata. Író-rendező: Szakály István; szerkesztő: Sódar Gitta; gyártó: Titánia-Master Pro Kft. 2002–2003.

[*Nemzet és hagyomány*]

ket, amelyekben sikeres volt, ezeket az ötleteket nem lehet személy szerint csak neki tulajdonítani. Mindezeket valaki egységbe tudta foglalni, sőt, összhangba tudta hozni a korabeli nemzeti, sőt az európai követelményekkel, ez a valaki gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter volt, így azt, bár ő ezt cáfolná persze, az ő egyszemélyes alkotásának tartjuk és tiszteljük.

T. KISS TAMÁS *művelődéskutató*: Bud János pénzügyminiszter Klebelsbergot a *legkényelméletlenebb embernek* nevezte, s erre meg is volt az oka. Klebelsberg páratlan kezdeményező képességű, igazi nagy, mondhatni reneszánsz személyiség volt. Rengeteg ötlete volt, amit szeretett volna megvalósítani, s leginkább, amíg ebben korai halála nem gátolta, meg is valósított. Kifogyhatatlan volt ötletekből, tervekből, de ezeknek egy része, elég gyakran, elég erős ellenállásba ütközött, de ő nem félt ezektől az ellenállásoktól, személyét ért támadásoktól, hanem bátran vállalta. Ilyen volt a személyisége. Ha akadályozták valamiben, mindig felsorakoztatott olyan támogatókat ügye, ügyei mellett, akik segítségével a kezdeményezőit realizálni tudta. *Kimondhatatlan nevű grófnak* nevezték. Ezt nagyon sérelmezte. Gyakran mondta – Virág Benedekre hivatkozva –, hogy „...ő szeretne jó magyar lenni, de jó magyarnak, úgy tűnik, nagyon nehéz lenni itt, Magyarországon”.

GLATZ FERENC: A magyar kultúrának az volt a nagy szerencséje, hogy akadt egy ember, egy szép szálfatermetű, önmagával szemben is rendkívül kritikusan gondolkodó, hangyaszorgalmú ember, aki a korabeli miniszterelnök, Bethlen István mellett a legesélyesebb volt arra, hogy valamikor miniszterelnök is legyen belőle. A kormányban is úgy tartották számon, hogy Bethlen Istvánnak egyetlen kihívója lehet csak: *a gróf*, azaz Klebelsberg Kunó. A szállongó hírekre Klebelsberg mindig csak a fejét csóválta, majd az 1922-es parlamenti választások után – amelyet egyébként mint belügyminiszter csinált végig –, miniszterelnök barátja legnagyobb meglepetésére, ő a kultusztárcát kérte. Az 1920-as évek elején a kultusztárca egy mellékes tárca volt az államigazgatásban, körülbelül olyan, mint mondjuk a szocialista korszakban, vagy mondjuk, ma egy megyei önkormányzatban a kultúrfelelős, vagyis egy a kulturális ügyekért felelős tisztviselő pozíciója. Rangsorban tehát igen-igen messze, mondhatni legtávolabb állt az első ember mögött. De Klebelsberg az ilyen reménytelennek tartott szituációkat szerette, s ezt a sokak által lenézett, mellékesnek gondolt területet kézbe vette. Sikere rendkívülinek mondhatni: a kultúra és az oktatás az ő fellépésével lesz igazán az állami politikának egy erős, önálló igazgatási kerete a trianoni Magyarországon. Klebelsberg tehát választott, s a tőle megszokott precizitással hozzáfog elképzelései, tervei megvalósításához.

A kultúrpolitika bosszú lejárata váltó. A kultúrpolitika terén sokáig lehet hibákat elkövetni, mert hogy mi történik azokban a tantermekben, azt a nagyközönség ritkán tudja. Legfeljebb néha a szülők tudják. Ha az adópolitika vagy a közgazdasági politika rossz, a bajok rögtön jelentkeznek, és megmozdul a nemzeti társadalom, és javítani kell a hibás politikán. A kultúrpolitika terén nagyon sokáig lehet észrevétlenül vétkezni, de amikor az új nemzedék felnőtt, akkor az elkövetett hibákon, bajokon javítani, segíteni már nem lehet. Új nemzedéknek kell jönnie, hogy a helyzet jobbra forduljon. Innen a kultúrpolitikának az egészen sajátos természete. De éppen mivel ez így van, óriási felelősség van a mindenkori kultuszminiszteren, akinek húsz évre előre kell dolgoznia. Nekünk olyan nemzedéket kell ma felnevelniünk, amely húsz év múlva meg fogja állani a versenyt az akkori más nemzetek generációival. És én kérdezem, hogyha a német, az osztrák vagy körülöttünk levő államok népiskolái majd ontják a nyolc osztályon át tanult intelligensebb tömegeket, vajon akkor meg fognak-e állni a magyar dolgozó tömegek a maguk csekélyebb intelligenciájával, a tanultabb külföldi nem-

zetek munkástömegekének versenyében? Mert óriási illúzió volna azt gondolni, hogy ez csak kultúrpolitikai és iskolai kérdés: Ez közgazdasági kérdés. Ez kenyérkérdés.

(A magyar gyermekvédelem. Az Országos Gyermekvédő Liga 1926. április 25-i közgyűlésén tartott beszéd [részlet].)

- *Mi a szegénység oka? Béla!*
- *A szegénységünk oka: Trianon.*
- *Helyes. Ül le! Mi a kötelességünk? Pista!*
- *Kötelességünk: dolgozunk, dolgozunk és újból dolgozunk.*
- *Helyes. Ül le! Mi a legnagyobb vágyunk? Zoltán!*
- *Legnagyobb vágyunk Nagy-Magyarország visszaszerzése és a magyar feltámadás.*
- *Helyes. Ül le! [...]*

(Híradórészlet szövege 1923-ból.)

UJVÁRY GÁBOR *történész*: A Trianon utáni Magyarországon gazdasági, társadalmi és politikai válság volt. Magyarország nemcsak természeti kincsei, nyersanyagforrásai nagy részét veszítette el, de lakosságának csaknem kétharmadát is, azaz több millió magyar anyanyelvű honfitársát is. Ezzel a földcsuszamlásszerű változással a kulturális intézményrendszer is földarabolódott; történelmi, nagy múltú középiskolák, felsőoktatási intézmények, közművelődési egyesületek, kulturális és tudományos intézetek kerültek, egyik napról a másikra, az új határok másik oldalára. Klebelsberg Kunó azt ismerte fel pontosan, hogy ebben a helyzetben, mikor Magyarország egy teljesen elzárt világba, szinte légüres külpolitikai térbe került, hiszen 1920. június 4-e után ellenséges országokkal volt körülvéve, akkor éppen a kulturális és a tudományos politika segítségével lehet majd ebből az elzártásgból kitörni. Klebelsberg számára a kultúrpolitika egyben külpolitika is volt.

N. SZABÓ JÓZSEF *kultúrdiplomácia-történész*: Ekkor a kultúrpolitika s így a kultúrdiplomácia is azért preferálódott, mert 1921 nyarára gyakorlatilag befejeződött Magyarország teljes bekerítése, vagyis az utódállamok mind megkötötték már a maguk szövetségeit, s ezek mindegyike Magyarország ellen irányult. Világossá vált tehát, hogy ebben az elszigetelt helyzetből valahogyan ki kell törni, meg kell keresni azokat az országokat, amelyekkel sikerülhet ez a kitörési kísérlet. A referenciába került országokat két nagy csoportba lehet sorolni. Az egyik csoportot a nagyhatalmi státushoz tartozók alkották. Ilyen volt, természetesen más-más szempontok alapján Olaszország és Franciaország. A másik csoportot azok az országok alkották, amelyekhez kulturális gyökereink fűződtek: ez volt Ausztria és Németország. Az utóbbi azért is fontos volt ekkor a magyaroknak, mert ezekben az években Németország volt Európa, illetve a világ tudományos és művészeti életének a központja. Ez a korszak nagyjából Hitler hatalomra jutásáig, illetve megerősödéséig tartott. Addig a *Weimari Köztársaság* az akkori világ legfejlettebb kultúráját produkálta.

Az volt a kérdés, hogy az említett országoknak milyen preferenciáik voltak?

Olaszország lesz az első, amellyel a kapcsolatot épít ki Magyarország. Ennek az a legfőbb oka és magyarázata, hogy Olaszország ugyan győztes hatalomként került ki az I. világháborúból, de az első perctől úgy érezték, hogy győzelmüket nem ismerték el, nem honorálták kellőképpen a Párizs környéki békékben. Elégedetlenkedésük egybeesett a magyar célokkal, azzal, hogy a revíziós törekvések támogatását egy olyan hatalomtól kapja Magyarország, amely szintén érdekelt volt Versailles revíziójában.

[*Nemzet és hagyomány*]

A másik fontos ország Franciaország volt. Franciaországhoz teljesen más aspektusból kellett közelítenünk. Ennek a lényege az, s ezt mindenki pontosan tudta, hogy Franciaország Magyarországgal szemben negatív álláspontot képviselt. Franciaországnak érdeke volt az utódállamok megerősítése, Magyarországnak viszont az volt az érdeke, hogy abban az országban, amelyik a *versaillesi békemű* meghatározója, koordinátora és lebonyolítója volt, egy olyan képet alakítson ki magáról, amely módosíthatja az addig rólunk, különböző okokból kialakult negatív képet.

De fontos ország Ausztria, amelyhez évszázadokon keresztül kötődünk, kulturális értékeink egy része, nemzeti múltunk gyökerei Bécsben voltak. Ebből kifolyólag az Ausztriával való kapcsolat nagyon is meghatározó volt számunkra. Nem véletlen, hogy Dollfuss osztrák kancellár első külföldi diplomataként látogatott arra a Magyarországra, amelynek, nemzetközi elszigeteltségéből adódóan, még nem volt jól kiépített, működőképes, széles körű diplomáciai kapcsolatrendszere.

POSZLER GYÖRGY *irodalomtörténész*: A trianoni döntéssel a hagyományos magyar középosztály egy majdnem halálosnak mondható dőfést kapott. Az elcsatolt területeken élő középosztály egy része ott maradt, ahol addig is élt, s megpróbált közreműködni egy kisebbségi kultúra megteremtésében. Ez talán Erdélyben volt a legsikeresebb. Bizonyos értelemben hatékony volt a Felvidéken is, pl. a Sarló Mozgalom, s még sok más formában. A Jugoszláviához került területeken volt talán a legretardáltabb szituáció. A középosztály másik része áttelepült az megmaradt Magyarország területére. Tisztviselők, értelmiségiek tömegei költöztek, menekültek át az anyaországba, legtöbbször családotól. A vagonlakók, a pályaudvarok külterületein, sokszor évekig lakásul szolgáló vagonokban élő családok 'társadalmának' külön irodalma született. Egy megbolydult méh-kashoz hasonlított akkor minden a történelmi Magyarország területén: családok százai, ezrei, tízezrei indultak el, sokan közülük úgy, hogy nem ismerték, nem tudták, mi lesz majd útjuk végállomása. Sokan elindultak, sokuknak menni kellett. Ekkor kérdőjeleződött meg az, hogy a magyar középosztály tudja-e még majd valaha is tovább játszani azt a centrális szerepet a kultúrában, amit a korábbiakban.

NAGY PÉTER TIBOR *oktatástörténész*: A középosztály az, amelyik a leginkább megtestesíti egyfelől a történelmi Magyarország folytonosságát, hiszen a keresztény középosztály az, amelyik lényegében az összes nagyobb társadalmi csoportok közül a legnagyobb arányban származik egyrészt a történelmi magyar uralkodó rétegekből, másrészt leginkább átvette annak szokásrendszerét, annak értékeit. Másfelől pedig a keresztény középosztály volt a leginkább érdekelt a területi revízióban, hiszen 1920-ban elcsatolt területeken a szabadpiaci szférában elhelyezkedett csoportok tulajdonképpen etnikumuktól vagy anyanyelvüktől függetlenül, többé-kevésbé, megtalálták a helyüket és a számításukat. Ezzel szemben a hagyományos köztisztviselői, közalkalmazotti rétegek nagyon nagy arányban települtek át Romániából, Csehszlovákiából és Jugoszláviából. Ezek a rétegek természetes bázisát jelentették és jelentik majd annak a külpolitikának, amely a 1920-as években még burkoltan, a '20-as évek végétől kezdve pedig egyre nyíltabban területi revízióra törekedett, amely egyébként a kormányzatnak is az egyik központi célja volt.

Azt hiszem, hogy annak a rettenetes krízisnek, amelybe az összeomlás következtében kerülünk, igazi áldozata a magyar értelmiség. És én személyesen a magyar értelmiséggel szolidari-

tást vállalok. Ha a világ összes parlamentjeiben szociális miniszterek kerülnek hatalomra, s azoknak meg van engedve, hogy szolidárisak maradjanak az ipari proletáriátussal akkor is, ha bársonyszékbe kerülnek, akkor nekem, aki hivatalnoki pályát futottam meg, úgy érzem, hogy jogom és kötelességem ezt a szolidaritást a magyar hivatalnoki karral megtartani; s bizonyos fokig a magyar hivatalnoki kar exponensének is érzem magamat. Én ismerem ennek a hivatalnoki karnak hibáit, de ismerem azt a lélekemelő hazafiságot is, amellyel túrbetetlen sorsát viseli. Ezért szeretnék segítségére sietni egy ösztöndíjakkal, és ezért rezerválom ezeket az ösztöndíjakat – amennyire a tanulmányi cél mellett lehetséges – a magyar intelligenciának a tagjai részére...

(A kultusztárca programja. A vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetése alkalmából 1926. február 20-án tartott beszéd [részlet].)

BERTÉNYI IVÁN *történész*: Általában úgy szoktunk visszaemlékezni Klebelsberg Kunóra, mint a magyar kultuszminiszterek egyik legnagyobbikára. Ugyanakkor, nem sokkal kinevezése után megjelent egy olyan kritika róla, hogy Magyarországon nem lenne szabad megengedni, hogy ilyen néven valaki miniszter lehessen. Hiszen ez mintegy azt sugallja, hogy a magyarok, az igazi magyarok nem képesek idegen vér fölhasználása nélkül saját kultúrájukat irányítani. Való igaz: a Klebelsberg család osztrák eredetű arisztokrata család volt. A XVI. századtól különböző törökellenes katonai sikereik miatt kapták az ősök a nemességet, majd a grófi címet. Ugyanakkor anyai ágon Klebelsberg egy dunántúli középnemesi családból származott. És amit fontos lehet tudni, az az, hogy az ő személyes sorsára, neveltetésére az anyai ág volt döntő befolyással, hatással. Édesapja, császári és királyi huszárcapitány volt, egy baleset következtében korán meghalt. A másfél éves kisfiút az anyai rokonság vette magához, és nevelte Székesfehérváron. Ez a neveltetés tulajdonképpen semmiben nem különbözött egy átlagos magyar középosztálybeli úri család neveltetésétől. Klebelsberg Kuno építész szeretett volna lenni, ugyanakkor a család, az apai ág hagyományainak megfelelően, katonának adta. Ez utóbbinak megfelelően bekerült a bécsújhelyi katonai iskolába, ahonnan, kemény erőfeszítések árán, átkerült Budapestre joghallgatónak. A budapesti egyetem elvégzése után külföldi egyetemekre iratkozott be; több szemesztert töltött Berlinben, ugyanakkor néhány kurzust hallgatott Párizsban, a Sorbonne-on. Eközben elsajátíthatta a közéleti pályára készülő korabeli fiatalok számára nélkülözhetetlen európai látókört, s megismerhette Európa kulturális, tudományos vérkeringését, a legfrissebb áramlatokat.

1898-ban, mindössze 23 évesen, a miniszterelnökségre kerül, ekkor még fizetés nélküli segédfogalmazónak, vagyis a lehető legalacsonyabb hivatalnoki, tisztviselői beosztásba, s majd innen indulva, a rá jellemző szorgalommal és kitartással, küzdi föl magát a politikusi ranglétrán. A fiatalember és Tisza István kapcsolata kulcsfontosságú momentum Klebelsberg későbbi politikai pályáján. Sőt, mondhatjuk azt is, hogy Klebelsberg Tisza István nevelte politikussá. Klebelsberg 1910-ig dolgozott a miniszterelnökségen, majd Tisza javaslatára átkerül a közigazgatási bírósághoz. Ez úgy tűnhet egy laikusnak, hogy ez egy bukás, egy politikai karrier kettétörése, valójában azonban nem erről volt szó, hanem jóval inkább arról, hogy Tisza szerette volna a fiatal és tehetséges Klebelsberg jogi értelemben is kiképezni, s ezért állította egy olyan helyre, ahol a későbbi politikai karrierhez nélkülözhetetlen jogi szaktudást megszerezhetette. Tisza István 1914. január elején megbízta Klebelsberg azzal, hogy a Vallás- és Közoktatási Minisz-

[*Nemzet és hagyomány*]

térium adminisztratív, mai szóval élve: közigazgatási államtitkára legyen, vagyis beveszi a kormányába. Ez jelzi Tisza Klebelsberg iránti megbecsülését, de jelzi azt is, hogy Klebelsberg egyre inkább azzal a kérdéssel tud foglalkozni, amitől később igazán híres lesz: a közoktatással.

N. SZABÓ JÓZSEF: Klebelsberg Kunó 1922 júniusában lett a Bethlen-kormány kultuszminisztere, vagyis a gróf Bethlen István vezette kormány második átszervezésénél került a kultusztárca élére, előtte, 1921 decemberétől belügyminiszter volt. Ez a kinevezés elsősorban annak volt köszönhető, hogy a Bethlen-kormány politikájának meghatározó eleme a kultúrpolitika lett. Ennek gyökere pedig abból eredt, hogy Bethlen István a kezdetektől a kultúrfölény-koncepció híve és támogatója volt. Ennek a lényege az volt, hogy a magyarság a trianoni döntés után bekövetkezett rendkívül nehéz helyzetéből csak úgy tud kitörni, ha egy művelt, magas szinten álló országot produkál, amely képes lesz negligálni az adott helyzetet. Klebelsberg Kunó volt képes arra, hogy 1922 júniusától egy olyan koherens, összefüggő kultúrpolitikát dolgozzon ki, amely alkalmas lesz majd arra, hogy a legfontosabb külpolitikai, de egyben társadalompolitikai célkitűzéseket s a revízió kérdését előtérbe hozzák, s amennyire ez a korban lehetséges volt, megoldják.

UJVÁRY GÁBOR: Gróf Klebelsberg Kunónak, a korszak legnagyobb hatású kultuszminiszterének sikerült azt elérni, amelyet se előtte, se utána egyetlen magyar kultuszminiszternek sem. Nevezetesen azt, hogy második ember volt a kormányban! Ez, ha akár európai vagy tengerentúli példákat veszünk, egy különleges állapot. Majd minden esetben a miniszterelnököt a külügyminiszter vagy a kancelláriaminiszter, vagy a belügyminiszter helyettesíti. Nem így nálunk: ha Bethlen István beteg, vagy valami miatt akadályoztatva, például külföldön volt, a kultuszminiszter az, aki a kormányüléseket vezette.

Tisztelt Nemzetgyűlés! Szeretném a köztudatba belevinni, hogy a trianoni béke következtében lefegyverezett Magyarországon a kultusztárca voltaképpen honvédelmi tárca is. Honvédelmi tárca olyan értelemben, hogy most elsősorban a szellem, a művelődés fegyvereivel kell védeni hazánkat, és ezekkel az eszközökkel kell mindig újból és újból bebizonyítanunk a világ nemzetei előtt, hogy a magyar viszontagságos életének második ezer esztendejében is életképes, erős és hogy bántani nagy történelmi igazságtalanság.

A kultuszbudget kétségtelenül távolról sem tartalmazza azokat az összegeket, amelyekre szükség lenne abból a célból, hogy összes közművelődési intézeteink külső eszközöktől támogatva teljes mértékben ki tudják fejteni a bennük rejlő belső erőt, de mégis a magyar kultúra munkásainál, kezdve az egyetemi tanároktól le a szerény óvónőig, olyan kötelességtudás, munkaszeretet és akkora hazafiság nyilvánul meg, hogy a szellem eszközeivel jórészt pótolni tudjuk azokat az anyagi eszközöket, amelyeket az állami pénzügyek mai helyzetében rendelkezésünkre bocsáthattak. Mindazonáltal örömmel állapíthatom meg, hogy a kultusztárcaiban számottevő áldozatokat hozhatunk olyan célok szolgálatában, amelyek eddig, sajnos, kellőképpen dotálva nem voltak...

(A kultusztárca programja. A vallás- és közoktatásügyi tárca költségvetése alkalmából 1926. február 20-án tartott beszéd [részlet].)

ZOMBORI ISTVÁN *történész*: 1920 után ennek az országnak mindenképpen valamiféle jövőképre volt szüksége. Horthyék és a velük együtt működő politikai garnitúra

mindent elkövettek annak érdekében, hogy gazdaságilag, katonailag s egyéb módon – amire csak tudtak, amire csak módjuk volt – próbáljanak minél gyorsabban valami megoldást találni, de közel és távol nem tudunk olyan ideológust mondani, aki ezt egy biztató kép formájában az ország elé tudta volna állítani. Klebelsberg volt az egyetlen! Azt mondta: mi már több mint ezer éve itt élünk, ez az ország, az itt élő nép, amely tisztességgel végzi a dolgát a hazában, semmivel nem alantasabb egyik nyugat-európai országnál, népnél sem. Ugyanakkor arra is figyelmeztetett, hogy a mostani világban, a múlt felmutatása s a jelenre való alkalmazása már kevés. A jelen feladata az, hogy hazánk megmaradt lakosait megtanítsuk a nyugat mindenféle kulturális vívmányaira, s így ismét emeljük fel a magyarságot arra a szintre, amelynek birtokában ismét egyenrangúak lehetünk a Nyugattal.

GLATZ FERENC: Az a kultúrpolitikai intézményrendszer, amelynek a kiépítését Klebelsberg nevéhez kötjük, az fokozatosan alakult ki tervben, megvalósításban s Klebelsberg gyakorlatában. Először kezdte azon a területen, ahol ő otthon volt: a tudományban, a tudományszervezésben. 1922-ben rábeszéli Horthy Miklós kormányzót arra, hogy mentsék meg a Magyar Tudományos Akadémiát.

A Magyar Tudományos Akadémia, eltérően a többi európai hasonló intézettől, nem állami, nem fejedelmi, hanem nemzeti alapítás. Nemzeti áldozatkézség teremtette elő vagyonát is, melyet részben szép palotájának építésére fordított, részben állampapírokban és záloglevelekben helyezett el. Pénzünk elértéktelenedése folytán az Akadémia ekként elhelyezett kereső vagyona és annak hozadéka annyira csökkent, hogy ez utóbbi még az igazgatási költségek fedezésére sem elégséges. Ezen alapon a pénzügyminiszter úr bozzájárulásával és a minisztertanács felhatalmazása alapján az 1922–23. év kezelésének terhére a legsürgősebb szükségletekre 6 millió korona egyszer s mindenkorra államsegélyt bocsátottam az Akadémia rendelkezésére. Ezzel azonban az Akadémia tudományos munkásságának folytonossága még nincs biztosítva. Akadémiánk anyagi tekintetben úgyszólván újra való megalapításra vár, s ebből az államnak és a társadalomnak egyaránt ki kell vennie a maga részét. [...] Az állandó évi államsegély és annak tervszerű felhasználása lehetővé tenné az Akadémia számára, hogy tudományos munkája folytonosságát biztosítsa, vagy legalább legfontosabb kiadványait és folyóiratait fenntarthassa.

(Indoklás „a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról” szóló törvényjavaslathoz. 1922. november 16. [részlet].)

GLATZ FERENC: Klebelsberg másik nagy alkotása az Országos Magyar Gyűjteményegyetem volt. Az elképzelése az volt, hogy az egyetemektől függetlenül dolgozó közgyűjteményi intézményeket egy nagy szervezetbe foglalja. Lényegében ő alakította ki Magyarországon az egyetemektől független, főállású vagy főhivatású kutatói státusokat. A Magyar Nemzeti Múzeumtól kezdve, az Országos Széchényi Könyvtáron, a Szépművészeti Múzeumon, a Pázmány Péter Tudományegyetemen vagy az Országos Levéltáron át a gyűjteményeket egy közös rendszerbe foglalta, föléljük egy tanácsot tett, amelynek elnöke az 1920-as években a fiatal Hóman Bálint lett. Klebelsberg tehát ismét autonómiában gondolkozott. Nem akarta a végrehajtó hatalomból, a minisztériumból közvetlenül irányítani a költségvetésen belüli alárendelt intézményeket.

T. KISS TAMÁS *művelődéskutató*: Tudománypolitikájában akkor váltott Klebelsberg, amikor a magyar államigazgatás, a magyar állami budget kezdett rendbe jönni. A pengő

[*Nemzet és hagyomány*]

bevezetése, a népszövetségi kölcsön folyósítása lehetővé tette, hogy más területek, jelesül a természettudományok irányába is forduljon. Az 1926-ban megrendezett nagy természettudományi kongresszuson három fő kutatási területet jelöl ki, amely egyben akkori érdeklődése területeit is pontosan jelzi: a műszaki tudományok kérdése, a mezőgazdasággal kapcsolatos kutatások és fejlesztések kérdése, ill. az orvostudományok, a népegészség ügye. Klebelsberg azt mondja ekkor: ennek az egyharmadára zsugorodott országnak ezek lehetnek a kitörési pontjai, területei. Amíg a történettudományi kutatások esetében a nemzeti identitás, a nemzet újjáépítése volt a fontos cél számára, vagyis hogy lelket öntsön a csalódott emberekbe, a természettudományos kutatások felé való fordulása már Európa, a világ felé való nyitását mutatja, jelezve ezzel: a tudomány az nemzetközi.

GLATZ FERENC: Klebelsberg nagy csapatépítő volt. Amikor 1917-ben átveszi a Történelmi Társulat vezetését, ott, abban a körben találja meg tulajdonképpen azt a miniszterségét is végigkövető társaságot, akik segítségével az egész tudománypolitikai reformját kiépítette, a vitte korai haláláig. Károlyi Árpádot kell itt elsősorban megemlíteni, a bécsi Házi, Udvari és Állami Levéltár, majd a Bécsi Magyar Történelmi Intézet nagynevű elnökét és igazgatóját, de itt ismerkedik meg a szintén Bécsben dolgozó kiváló jog- és gazdaságtörténésszel, Eckhardt Ferencsel, aki majd aktívan részt vesz a külföldi magyar intézetek koncepciójának kidolgozásában. Itt kell megemlíteni a professzorokat is: a Római Magyar Intézetet működtető Gerevits Tibort s a Berlieni Magyar Intézetet vezető Gragger Róbertet. A legszűkebb 'Klebelsberg-csapat' tagjaként tartjuk számon Domanovszky Sándort, aki az ösztöndíjtanácsot, Klebelsbergnek a társadalomtudományos, ha úgy tetszik, tudománypolitikai reformját s egész akadémiai intézkedési körét adminisztrálta. A legnagyobb Klebelsberg 'adminisztrátor' természetesen Magyary Zoltán volt, akit én, a magam részéről a magyar igazgatástörténet legkiemelkedőbb alakjának tartok. Max Weber fogalmazta meg, hogy az államéletben szükség van egy olyan tisztviselői tudásra, amely hosszú távon biztosítja az intézmények működését. Magyary Zoltán ebből a gondolatkörből fejlesztette ki az 1920-as években azt a gyakorlatot, amelynek eredménye egyrészt a magyar kulturális, vagy ahogy Klebelsberg szokta volt mondani, a 'kultúrpolitikai nagyüzemnek' a kialakítása, felépítése, amelyik egyszerre tudott területben és társadalomban gondolkodni, az iskolarendszert sikeresen össze tudta kötni az államigazgatás más területeivel. Nem véletlen az, hogy Magyary Zoltánt Erdei Ferencről, tehát a baloldaliaktól kezdve, a konzervatívokig tulajdonképpen mesterüknek tekintették s tekintik egészen az utóbbi évekig.

UJVÁRY GÁBOR: Az 1926–27-es költségvetési évtől kezdődően a kultusztárca részesedése volt a legmagasabb az összes tárca között. Azt hiszem, ilyen nem volt korábban a magyar történelemben, sőt ez az arány odáig emelkedett, hogy az 1928. évtől kezdődően 10% fölött volt a kultusztárca állami budgetből való részesedése. Gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszternek vitathatatlanul nagy hatása volt, igaz, hogy nemcsak dicsérettel, örömmel beszéltek róla, hanem rengeteg támadás is érte őt annak idején a parlamentben is. Sorra jöttek a támadások, nem csupán az ellenzéki, hanem kormányoldaltól is. Támadták azért, hogy luxuskiadásokra költ, kifogásolták, minek támogatja ilyen mértékben az elitképzést, minek indítja be a népiskolai programot stb. stb. Sokan úgy gondolták, hogy programja túlköltekező program, a magyar lehetőségekhez képest túlságosan magas célokat szolgáló, megfoghatatlan valami. Emellett emberileg is voltak

vele szemben különböző kifogások. Amikor 1927-ben Klebelsberg Rómába látogatott, Barcza György akkori római követ a következőket írta róla: „...Klebelsberg nevetségeseen hiú ember volt. Midőn a pápához ment, sokáig tetszelegve nézegette magát fekete díszmagyarjában; a Palatinuson filmfelvételeket készíttetett magáról, azt híve nyilván, hogy Róma még soha nem látott oly nagy államférfit, mint aminek ő képzelte magát. Annak dacára, hogy kultuszminister volt, a németen kívül egyetlen nyelvet sem beszélt rendesen. A magyar államférfiak legfőbb baja Rómában is, mint mindenütt külföldön, ahová mentek, nyelvtudásuk teljes hiányossága volt. Igen kevés európai értelemben vehető exportképes politikusunk volt, és lehetett valaki otthon elismert szaktekintély, ha külföldön mégis csak annyit ért, amennyit egyénileg tudott adni, ez pedig gyakran vajmi kevés volt...”

GERGELY JENŐ *történész*: A 1920-as évek nyugalmi periódust jelentenek a két háború közötti Magyarországon. Ez volt a bethleni konszolidáció időszaka, amely egy konzervatív reformpolitikát tett lehetővé az állami berendezkedésben éppen úgy, mint az egyházpolitikában. Klebelsberg és Bethlen nagyon jól megértették egymást, s egyben jól kiegészítették egymást. Klebelsberg számára a nagy alkotásokat az egyházpolitikában, az egyházi építkezésekben az teszi elsősorban lehetővé, hogy az állami költségvetés mentesül a hadi kiadásoktól. Ugyanis a trianoni békeszerződés értelmében Magyarországon csak egy 35 ezres hadsereg lehet. Míg korábban a költségvetésnek egy igen jelentős részét a hadügy emésztette föl, most megmaradt ez a pénz, el kellett dönteni, mire fordítsák: utat építenek, kórházat építenek belőle, szociálpolitikát csinálnak, vagy oktatás- és kultúrpolitikát csinálnak? Gróf Klebelsberg Kunó és gróf Bethlen István úgy gondolták, hogy az oktatás és a kultúra azok az *trianoni áldozatok*, amelyek újbóli életre keltésével, kivirágztatásával biztosítható lesz a magyar kultúrfölény itt a Kárpát-medencében, kiteljesedhet egy új tartalmú, modern, korszerű nemzeti vonulatot jelentő neonacionalizmus. Nem egy nagyhatalmi sovíniszta politikát, hanem a magyar élet minőségét, az európaiságát próbálták ezzel a programmal kifejezésre juttatni. Ezzel az általános műveltség megemelését az egész lakosság tekintetében; javítani a középszintű gimnáziumi oktatás minőségét a középosztálynál s a 'csúcsokon': az egyetemeknek s az egyetemen túli posztgraduális képzés előtérbe állítását szorgalmazta Klebelsberg. S ebben a munkában óhatatlanul partnereknek kellett tekinteni azokat az egyházakat, amelyek korábban már betöltötték ezt a szerepet Magyarországon. Klebelsberg kísérletet sem tesz arra, hogy ezt a szerepüket fölszámolja, korlátozza, inkább bizonyos állami ellenőrzés gyakorlását tartotta fontosnak az egyházi intézmények működése fölött.

A két világháború közötti Európában tapasztalható egy általános szekularizáció, valamiféle társadalmi méretű elvallástalanodás. Ez a katolikus országokra éppen úgy igaz, mint a protestáns többségű országokra. Magyarországon a háborús vereség, a történelmi Magyarország összeomlása és az ezt követő szocialista forradalmak után megváltozik az egyházak helyzete. De érdekes módon nálunk ez nem azt jelenti, hogy a felekezetek kiszorulnának a hatalomból vagy a közéletből, hanem éppen ellenkezőleg, a liberális korszakhoz, a dualizmus korához képest még nagyobb szerepet kapnak. Felértékelődik az egyházak szerepe, hiszen a rendszer magát is keresztény nemzeti jellegűnek identifikálja. Tehát úgy tekinti, hogy a kereszténység és a nemzeti eszme az, amely ezt az új rendszert megszervezi és megtartja, ebben pedig nélkülözhetetlenek az egyházak. Azt mondhatjuk, hogy a történelmi egyházak, a bevett felekezetek: a katolikus, a református, az

[*Nemzet és hagyomány*]

evangélikus, az unitárius és az ortodox, illetve az izraelita felekezet, megtartják 1918 előtti pozícióikat, kiváltságaikat. Az államtól rendszeres politikai, erkölcsi és főleg anyagi s le nem becsülhető anyagi támogatást kapnak, amelynek az ellentételezése az, hogy a felekezetektől és az egyházaktól a hatalom, az állam elvárja a lojalitást és a támogatást. Klebelsberg pontosan fölismerte, hogy a nemzeti egység csak úgy valósítható meg, ha a felekezetek között nem szítják az ellentéteket, hanem a hatalomnak a célja és feladata az ellentétek összebékítése és kiegyenlítése lesz. A két háború közötti Magyarországon az történik, bár akkor nem beszélünk még ökumenizmusról, ahogyan majd az 1960-as évektől, amikor a keresztyén és keresztyén felekezetek közötti szoros együttműködés előtérbe kerül, hogy a békés egymás mellett élés domináljon úgy a különböző felekezetek között, mint a felekezetek és az állam között.

Klebelsberg úgy látja, hogy a református és az evangélikus egyház elsősorban az a két történelmi egyház, amelynek a hagyományaira támaszkodva a Horthy-korszakban bizton lehet építeni. Éppen ezért az evangélikus és a református iskoláknak, egyházi intézményeiknek – a számarányuknak megfelelően persze – juttatják a támogatást ugyanúgy, mint a legnagyobb magyarországi felekezetnek, a katolikusoknak. A katolikusok, érthető módon, előnyben voltak, ők voltak többségben, ők voltak a leggazdagabbak, s ők talán aktívabban vettek részt a rendszer egészének a működtetésében. De tudok mondani olyan példát is, amely nem a keresztyén felekezetekre vonatkozik, hanem, mondjuk, az izraelita felekezetre. Klebelsberg általában a vallást s így az egyházak, a különböző felekezetek a közreműködését kívánta és szorgalmazta a közéletbe, a hatalom működési mechanizmusába bevinni. Közismert, hogy 1920-ban elfogadott numerus clausus törvény a magyarországi zsidóság számára sérelmes intézkedéseket hozott. A törvény 6%-ban állapította meg a tudományegyetemekre és más felsőoktatási intézményekre beiratkozható izraelita vallásúak számát. 1928-ban Klebelsberg ezt a törvényt hatályon kívül helyezi, igaz, a törvénynek megmaradtak továbbra is azok a passzusai, vagyis csak annyi főt engedtek fölvenni, akit jól ki lehetett képezni, akik kellő előmenetelt tanúsítottak, akik erkölcsi és nemzethűség szempontjából megbízhatók voltak, de a vallási, a faji kritériumot kiveszi a csomagból. Úgy látja, hogy a magyarországi zsidóságnak olyan kulturális, tudományos, közéleti teljesítménye van, amely szerves része a korabeli Magyarországnak.

Klebelsberg Kunó gróf tehát történelmi szerepet szánt a két háború közötti Magyarországon az egyházaknak. Ez azonban, mint minden akkor, ideiglenes, végkifejletében bizonytalan volt. Nyugodtan állíthatjuk, hogy a politikai berendezkedés is számos ideiglenességet mutatott, a közvélemény ideiglenesnek tartotta az államhatárokat, állandóan jelen volt a revízió gondolata, vagyis az, hogy a *mostani státuson, előbb-utóbb, változtatni kell*. Vannak a társadalomnak, az államnak olyan intézményei, amelyekre azt lehet mondani, hogy örökösök, mert erősek, mert mélyek történelmi gyökerei, ilyenek voltak az egyházak, amelyek aztán különböző mértékű szerepvállalásuk révén, így vagy úgy, kapcsolódtak az állami vezetéshez is.

GLATZ FERENC: Klebelsberg 1922-től annyi pénzt szerzett a magyar kultúrának, amennyit sem előtte, sem utána egyetlen miniszternek sem sikerült. Ebben szerepet játszott az ő egyénisége is. Egy miniszter egyénisége sokkal fontosabb, mint ahogyan azt sokan gondolják. A személyiség szerepe kikerülhetetlen akár az igazgatás, akár a kultúra egész államéletén belüli megítélését illetően. Mivel Bethlen gróf nagyon örült, hogy

Klebensberg gróf 'megelégszik' a kultusztárcával, s így egy esetleges riválisától megszabadul, maximálisan kielégítette kultuszminisztere költségvetési igényeit. A magyar költségvetésben 1922–1929-ig az utólag számított gdp-nek olyan százalékszámai jelennek meg, amit ma elképzelni sem tudunk. Természetesen más volt az 1920-as évek állama. Akkor az állam még nem vállalt föl például annyi szociális, egészségügyi szolgáltatást, mint amennyit ma. Tehát így nem lehet összehasonlítani természetesen a mai magyar kulturális költségvetést az 1920-as évekével. Egy biztos: minden olyan terv, amelyik Klebensberg asztalán elfogadást nyert, megtalálta a maga pénzügyi támogatását.

KLEBELSBERG KUNÓ AZ ISKOLAÉPÍTŐ

...Egy angol állambölcselet az tanította, hogy a nemzetek kultúrájára abból lehet következtetni, hogy mennyi szappant fogyaszt az a nemzet. A tisztaság szempontjára helyezi a súlyt. Azt hiszem, ez a meghatározás csak külsőleges, mert én a nemzetek kultúrfokának a megállapításánál fő kritériumként azt keresem, mekkora annál a nemzetnél a gyermekhalandóság. Vad és önző népek megölik és elhanyagolják a gyermekeket, s általában a dolgozó korban levő népesség nem akarja viselni a terbét az öregek ápolásának és a gyermekek gondozásának. Mentől műveltebb, civilizáltabb és erkölcsösebb egy nemzet, annál jobb dolga van annál a nemzetnél a gyermeknek. Ez a nemzetek kultúrfokának az én meggyőződésem szerint az első fokmérője.

Ebben az óriási munkában, a magyar rekonstrukciónak a nemzeti feladatában nagy szerep jut a gyermekvédelemnek. És ebből a munkából ki kell hogy vegye a maga részét a magyar kultuszminiszter is, aki a magyar iskolának, a magyar gyermeknek a minisztere. [...] Én tanuló és szorgalmas, de amellet játékos magyar gyermeket akarok. Mert csak játékos, eleven magyar gyermekből lehet derűs, dolgos magyar férfi, aki vállalkozását s az élet nagy kötelességeit emelt fővel, mosolygva és nem elkeseredéssel vállalja. [...] Én a magyar oktatótól, kezdve a kis óvónőn fel az egyetemi tanárig megkövetelek egyet: ne csak tanítsa, hanem szeresse a magyar gyermeket. Bármilyen kiváló pedagógus is valaki, el fogok vele bánni azon esetben, ha azt látom, hogy lelkében nem bír azzal a melegséggel, lendülettel s szeretettel, amely nélkülözhetetlen előfeltétele annak, hogy az, az oktató a maga feladatát a célnak megfelelően meg tudja oldani...

(A magyar gyermekvédelem. Az Országos Gyermekvédő Liga 1929. április 25-ei közgyűlésén tartott beszéd [részlet].)

GLATZ FERENC: Klebensberg egész kultúrpolitikai elgondolása mögött egy nagyon határozott társadalompolitikai elv húzódott meg. Gondoljunk csak arra, hogy XX. század első fele az az időszak, amikor az állami szakigazgatás már nemcsak területileg, hanem tematikában is kiterjeszkedik a mindennapi életre. Az államigazgatásban és a szakigazgatásban helyet kapó tisztviselői réteg – ekkor már több százezer főről beszélhetünk – joggal gondolhatta azt, hogy ő az állam, vagyis a legcsodálatosabb igazgatási rendszer képviselője, az állami gépezet fontos része. Jöhetnek-mehetnek itt a különböző kormányok, leszavazhatják az egyik pártot, megszavazhatják a másikat, váltogathatják egymást a vezetők, mi akkor is a nemzetet szolgáljuk. Jogos is volt ez a büszkeség, hiszen ők működtették – és legyünk őszinték, működtetik ma is – az ország technikai infrastruktúrájának rendszerét, tehát a korabeli ember szemében is a legfontosabb társadalmi rétegnek az államigazgatásban dolgozó középosztály számított. A korban feltörek-

[*Nemzet és hagyomány*]

vő másik társadalmi réteg, amely dinamikus erejét adta a társadalomnak, a proletariátus volt. Egy jelentős részük már az 1890-es évektől szervezett volt, majd 1918–19-ben politikai pártokba tömörültek. Klebelsberg számára ez választást jelentett: vagy a proletárokat támogatjuk – ahogy ő mondta –, de őket az 1918/1919-es proletárhatalom kiszajátította, vagy pedig a középosztályt? A kultuszminiszter tudatosan választott: kultúrpolitikájával a magyar középosztályt kívánta támogatni. A középosztály közreműködésével csinálta meg az egyetemi, a középiskolai reformot, vagyis nem mást, mint a középosztály gyermekei továbbtanulásának és önmaga reprodukálásának intézményeit felállító és működtető akciósorozatát. 1928-tól – nem utolsósorban az olasz fasizmus hatására, amelyik a társadalom alsó rétegeit igyekezett a társadalmi és a politikai élet különböző területein mind jobban és jobban aktivizálni – gróf Klebelsberg Kunó meghirdeti elemi népiskolai programját, és nagy hangsúlyt fektet az iskolán kívüli, ma úgy mondjuk: az egész életen át tartó tanulásra. Kultúrpolitikai gúlának nevezi a szakirodalom a mindenkori kultúrpolitika mögött álló intézményrendszert. Gúla, melynek csúcán áll az ún. elitkultúra, az egyetemek, a tudományos intézetek, középső részén állnak a középiskolák, szakiskolák, tehát a társadalom napi igazgatási, technikai, kulturális, egészségügyi igazgatása számára ún. középkadereket nevelő iskolarendszer, s legalul áll az általános elemi ismereteket adó iskolák intézményrendszere. Ehhez jött 1927 után, Európában egyébként úttörő módon először, az államilag finanszírozott iskolán kívüli népművelés programja. Ez a kultúrpolitikai gúla, úgy szoktuk mondani, Klebelsberg fejében fordítottan jelent meg.

POSZLER GYÖRGY: Klebelsberg megteremtette azokat az intézményeket, amelyekben a magyar értelmiségi fiatalok egy a korábbinál szélesebb európai kitekintést szerezhettek. Sokan ösztöndíjakat kaphattak, olyan helyekre mehettek, s tölthettek el ott akár éveket is, ahol biztosítottak voltak a nyugodt és a több nyelv megszerzésére s gyakorlására támaszkodó kutatómunkának az alapjai. Ilyen volt a Római Magyar Intézettől kezdve, a bécsi Collegium Hungaricumon át a Berlieni Magyar Intézetig terjedő kollégiumi hálózat. A felülről való építkezéshez kötődik az is, amit ő gyűjteményegyetemnek nevezett, vagyis a levéltáraknak, könyvtáraknak, múzeumoknak, közgyűjteményeknek bizonyos laza hálózata, amely nem egy adminisztratív egyesítést, hanem valami olyasmit jelentett, hogy az ezekben rejlő kutatási potenciált egyesítse, egy csokorba fogja. A fiatal tehetségeket álláshelyekkel, pályázatokkal, ösztöndíjakkal támogatta, amelyeknek fő gócpontja volt a már említett külföldi intézetek hálózata. Klebelsberg, úgy is, mint a Történelmi Társulat elnöke, többször elmondta, hogy az európai kultúrába betörni csak erősebb, nagyobb tájékozottsággal, jobb nyelvtudással lehet. A tehetséges fiatal kutatók külföldre jutását, nyelvtanulását Klebelsberg tudósként, történészként, művelődéspolitikusként is teljes odaadással támogatta.

GLATZ FERENC: A századforduló Magyarországon nagy egyetemépítési terv indult el. Ez a program mindenekelőtt az ország peremterületére szükséges értelmiségi igényt volt hivatva kielégíteni. Az 1907 után kialakuló egyetemépítési tervzet értelmében megnövelik és emelik a kolozsvári felsőfokú intézmény rangját és státusát, Pozsonyban, az addigi főiskola helyett, szintén egyetemet építenek, és közben, szem előtt tartva az akkori közlekedési viszonyokat, megpróbálnak egy lokálisan működő szakfőiskolai rendszert is kialakítani, hogy, mint említettem már, a szűkebb területük számára ott képezhessenek ki értelmiségieket. 1918-ban mindez megszűnik. Fölszámolják a történelmi

Magyarországot, a magyar állam kétharmadát, vagyis mind területének, mind lakosságának nagyobb részét elveszíti. A nagyratörő szakigazgatási és 'értelmiségképzési' tervek egyik pillanatról a másikra összeomlanak, az említett városok egy másik ország területére kerülnek. S ekkor jön Klebelsberg, és azt mondja: ezt a tervet be kell fejezni, de, mert pillanatnyilag mást nem tehetünk, az összezsugorodott ország területére koncentrálni kell ezt a munkát megcsinálni!

POSZLER GYÖRGY: Engem, egyetemi oktatóként, a klebelsbergi életműben leginkább ez ragadott meg. Volt a nagy országnak két egyeteme. Az egyik a még Pázmány Péter által alapított egyetem Pesten, a másik, az Eötvös József javaslatára, Trefort Ágoston vallás- és oktatásügyi miniszter segítségével megépített, Ferenc József által 1872-ben megnyitott kolozsvári tudományegyetem. És kezdett épülni – szintén Eötvös József nagyszabású oktatáspolitikai terve részeként – a debreceni és a pozsonyi tudományegyetem. Tehát volt két egyetem, s volt két egyetemszerveződés. Majd, viszonylag rövid időn belül, az egyharmadára csökkent országban lett négy tudományegyetem! Mert az összeomlás után a kolozsvárit átmenekítették először Budapestre, majd Szegedre, amely ott megszilárdult és működött. Megcsinálta Klebelsberg a már korábban elkezdett debreceni egyetemet, méghozzá úgy, hogy az akkor, s az akkort hangsúlyoznám, a legszebb campus jellegű egyetemi intézmény volt Magyarországon. Gondoljunk a központi épületre s az előtte levő parkra, az impozáns épület körül, debreceni Nagyerdő fái között meghúzódó tanári lakásokra, a különböző klinikákra, a botanikus kertre stb. A miniszter a pozsonyi egyetem csíráit átmentette Pécsre, s csinált ott egy olyan egyetemet, amely egy időben az ország jelentős kulturális központja tudott lenni. Megpróbál különböző profilokat kijelölni ezeknek az egyetemeknek. Legmarkánsabb példa erre a szegedi egyetem, amelyre az Alföld-kutatás programját bízta. A magyar Alföld gazdaságával, társadalmával és kultúrájával csinálni kell valamit, ezt régóta tudták már, de Klebelsberg Kunó volt az, aki a korábbi tervekre, a különböző elképzelésekre feltette a pontot, s adott egy déli, délkeleti kisugárzást a szegedi egyetemnek.

A szélsőjobboldalról azzal vádolnak, hogy túl sok embert ereszttek az egyetemekre, s ezúton értelmi proletariátust tenyészttek, ami a hivatalokban, a szabad pályákon és a gazdasági életben elhelyezkedni nem tud. A baloldaltól meg, ezzel szöges ellentétben, azt kifogásolják, hogy a beiratkozások mai rendszere mellett igen sokan kiszorulnak főiskoláinkról. E két homlokegyenest ellenkező felfogás keresztüztüzeiben állok.

Ezek nyíltan bevallott, sőt a pártprogramok élére állított felfogások. Ezek mellé odacsúsznak, odakúsznak a taktikusok, és szemet hunyorítva többnyire halk hangon suttogva mondják, hogy a sok egyetemnek is én vagyok az oka. Mindezeknek a dolgoknak egy ellenszere van, és ez a legteljesebb nyilvánosság. Ezért nyúlok tenger munkám között újból meg újból tollhoz, hogy a nemzetnek az igazságot egyszerűen megmondjam.

Nem én voltam az, aki a menekült kolozsvári és pozsonyi egyetemnek Szegedre és Pécsre való áttelepítéséről szóló törvényt beadta, nem én voltam az, aki a közgazdasági egyetem létesítéséről szóló javaslatot beterjesztette. Mikor 1922 júniusában a kultusztárcát átvettem, mind a három főiskola tekintetében megalkotott törvényeket, befejezett tényeket találtam. A törvényhozást komolyan kell venni. És valósággal frivolitás lett volna részemről, ha olyan időben, midőn a porzó még le sem hullt az államfő aláírásáról, amellyel ezeket a törvényeket megerősítette, máris új javaslatokkal jöttem volna, azt indítványozva, hogy az újonnan létesített és

[*Nemzet és hagyomány*]

fenntartott intézményeket szüntessük meg. Különben is óriási baj a parlamentáris országokban, hogy sok utód valóságos virtust talál abban, hogy elődjének munkáját lerontsa, reformjait módosítsa vagy visszacsinálja, és így a kormányrudat ide-oda rángatja.

Annyival is inkább végrehajtottam az elődeim alatt alkotott törvényeket, mert a budapesti mamut egyetem óriási hallgatóságát minden áron le kellett csapolnom. [...]

Ezért tartottam fenn az elődeim által törvénybe iktatott négy egyetem rendszerét, és egyenletesen igyekszem szétszítani az ifjúságot a négy egyetemi város között. Így elérhetjük azt, hogy egy-egy tanárnak csak annyi hallgatója legyen, mint amennyit személyesen ismerhet. Mint amennyivel egyénileg foglalkozhatik. A magyar nemzet nem használhat olyan egyetemi tanárt, aki a katedra magasságaiból elszavalja, elmondja vagy elmotyogja a maga tudományát: egyébként az ifjúsággal nem törődik, s azután ismeretlen tömegeket levizsgáztat, pár futó perc alatt szerevezve felületen benyomást arról, hogy a vizsgázó komolyan tud-e, vagy csak a vizsgára van ad hoc bepankolva. [...] Az a célom, hogy az egyetemi professzorok körül a klinikákon, a laboratóriumokban, a műtermekben és a szemináriumokban kevés számú tanuló tömörüljön, akikkel a tanár egyénileg foglalkozik. Aki igazán tanul, az kapjon a kollégiumban kosztot és kvártélyt, de ott tanuljon idegen nyelveket megfelelő felügyelet alatt. Ez a rendszer, ha Isten segítségével befejezzük, nem értelmi proletárokat nevel, hanem olyan erőteljes magyarokat, akik abban a nehéz életben is boldogulni tudnak, amely Trianonnak a következménye. Mert magyar probléma ez: megélni homoksivatagon, megélni sziklák között is...

(Pályaválasztás és megélhetés. 1929. július 21. [részlet].)

NAGY PÉTER TIBOR: A dualizmus korához képest jelentősen megnőtt a kulturális költségvetésben a kulturális tárca részaránya. Az 1920-as évek végére megközelítette a 10%-ot, ami rendkívül magasnak számít. Ezeknek a kiáramló, nem reguláris, hanem beruházási pénzeknek jelentős része a vidéki egyetemekre ment. Ezek az egyetemek lényegesen fiatalabb egyetemek voltak, mint a budapesti egyetem. Az újonnan épült, a frissen alakult, 'áttelepített' intézmények rá is voltak szorulva az állam mindenkori támogatására. A kultuskormányának, éppen a fentiek miatt, sokkal nagyobb mozgástere volt ezeken az egyetemeken, mint példának okáért Budapesten. Azt mondhatjuk, hogy a budapesti egyetem jóval autonómabb volt az 1920-as években, s maradt a későbbiekben is, mint például a debreceni vagy a szegedi. Klebelsbergnek egy fontos célja volt, jelesül az, hogy az egyetemi autonómiákon kívül, egy azokon felül álló nagy, ún. 'umbrella-szervezeteket', tehát ernyőszerű szervezeteket hozzon létre, egy úgynevezett 'supra-universitást', de ez azon kevés tervei közé tartozott, amelyet nem tudott maradéktalanul megvalósítani. Klebelsberg mint miniszter nem közvetlenül avatkozott az egyetemi autonómiák ügyeibe, hanem olyan fórumokat hozott létre, ahol az egyetemi autonómiák keretein kívül dőltek el ügyek. Ilyen volt például az ösztöndíjüggyek, illetve néhány nagyobb tudományos beruházásnak a kérdése. Céljai elérése érdekében, ha kellett, gyakran külföldi forrásokat is behozott a rendszerbe, vagyis azért mindig megtalálta annak a módját, hogy miként lehet megkerülni, amikor meg kívánta kerülni, az egyetemi autonómiát, de arra ügyelt, hogy sohasem nyílt konfliktussal történjen a vidéki egyetemek autonómiájának a korlátozása.

LADÁNYI ANDOR *oktatástörténész*: Klebelsberg a középiskolai tanárképzés reformját is igyekezett megoldani. Ez nem oldotta meg az összes problémát, de a gyakorlóiskolai képzés kötelezővé tétele valamennyivel szervezettebbé tette az egyetemi oktatást.

Pozitív jellegű volt a polgári iskolai tanárképzés átszervezésének a reformja is, sikerült az oktatás színvonalát emelnie. Rendkívül előremutató és érdekes tervei voltak a jogász-képzés reformjának megvalósítására, mert a jogászképzés volt a magyar felsőoktatás 'állatorvosi lova', ahol tulajdonképpen minden probléma együtt megtalálható volt. A hallgatók – 'mezei jogászoknak' hívták őket – nem jártak egyetemre, nem jártak vizsgákra, úgy ahogy felkészültek, de inkább kevésbé vagy leginkább sehogy. Klebelsberg véleménye szerint a diplomához jutók kétharmadának minimális volt a tudása. Azt akarta elérni, hogy modern, európai színvonalú legyen az oktatás, ahogy ő fogalmazott: ne a vizsgátok történetét oktassák, hanem ismerkedjenek meg a hallgatók a modern jogtörténettel, s ne szörszálhasogató, hanem a való élet kérdéseit ismerő jogászok kerüljenek ki majd az egyetemekről. A jogi gondolkodás elsajátítása mellett fontosnak tartotta, hogy közgazdasági kérdésekkel is tisztában legyenek a leendő jogászok.

NAGY PÉTER TIBOR: A magyar középiskola a XIX. századtól kezdve végig egy olyan sajátos közép-európai típust jelenített meg, amely elsősorban a német területeken meghatározó iskolatípusok követését vagy az ezekhez való alkalmazkodást jelentette. A klebelsbergi koncepciónak a lényege az volt, hogy olyan iskolákat kell létrehozni és működtetni, amelyek megfelelnek a különböző középosztálybeli s a különböző fenntartói igényeknek. Az egyik szélponton az ún. *humán gimnázium* helyezkedett el. Ebben latint és görögöt is tanítottak. Ez elsősorban az egyházi fenntartóknak és a hagyományos elit értelmiségnek megfelelő iskolatípus volt. A másik szélponton a *reáliskola* helyezkedett el, amelyben a hagyományos természettudományok mellett már helyet kaptak a modern természettudományi irányzatok is. Itt a nagy fordulatot az hozta, hogy a kémia ekkor válik egyenrangú tantárggyá. A kettő között állt a domináns, a legnagyobb arányt kitevő iskolatípus: a *reálgimnázium*, amelyben latint és modern nyelveket tanítottak. Ugye a latin a magyar középosztály hagyományos öndefiníciójához, hagyományos elkülönüléséhez tartozott, a modern nyelvek viszont annak a radikálisan megváltozott helyzetnek köszönhetően jelentek meg, amelybe Magyarország 1919 után került. Magyarán ez azt jelentette, hogy nem elegendő már a korábbi nyelvtanításra jellemző német orientáció, hanem szükséges a lényegesen szélesebb nemzetközi tájékozódás elsajátítása, vagyis egy olyan elit képzése, amely az angol és a francia nyelvű közegben is képes lesz magát s ezzel az országot képviselni, mai szóval: 'eladni'. A Klebelsberg-féle középiskolai reformnak, a tantervi politikán kívül az volt a haszna, hogy engedte a különböző iskolatípusoknak egymáshoz való közelítését, vagyis 14 éves korig egy többé-kevésbé átjárható iskolarendszer volt. 1924 után azonban, ahogy ezt Klebelsberg nyíltan ki is fejtette, már az lett a legfontosabb cél, hogy már 10 éves kortól kezdve elváljon egymástól az elitoktatás, amelyet az említett három középiskola-típus jelenített meg, s erősödjön meg a *polgári iskola* szerepe, amelyet a kultuszminiszter elsősorban az alsó középosztályok, illetve a szakmunkásság számára kívánt, tömeges méretben, hozzáférhetővé tenni. Ennek érdekében nagyszámú polgári iskolát nyitottak az 1920-as években.

...Javaslatom nem eredeti koncepció. Nem is állítom, hogy az lenne, de egy bizonyos fokig mosolyognom kell ezen a megjegyzésen, mert amikor ide jöttem a gyűjteményegyetemről szóló javaslatommal, akkor meg azt vetették elém, hogy ilyen a világon sehol sincs. Tisztelt Nemzetgyűlés! Kis nemzeteknek végtelenül veszedelmes a középiskola terén experimentálniuk. Nekünk taposott utakon kell haladnunk, és taposott utakon haladunk akkor, amikor egészen véve az

[*Nemzet és hagyomány*]

1900. évi porosz középiskolai reformot tartjuk szem előtt, amely szintén körülbelül olyan előzményekből indult ki, és olyan történelmi fejlődés alapján áll, mint a mienk. [...] A Mount Blancot különféle utakon lehet megmászni. Éppen úgy azokba a magasságokba is, amelyeket szellemi téren a főiskolai stúdiók jelentenek, különféle utakon lehet eljutni. El lehet jutni a klasszikus nyelvek tanulásától is; ez is egyik út, de nem az egyedüli út. Ma már nyilvánvaló, hogy el lehet érni a természettudományok művelése, különösen a természettudományi gondolkodás kifejlesztése, de azon modern művelődés megismerése révén is, amelyet a modern nyelvek adnak. Éppen ezért az 1900. évi porosz reform először mondja ki ezeknek a stúdióknak egyenlő tanértékét, s ebből vonja le a következtetést: egyenlőneműséget annak a három iskolának, amelyben a művelődésnek ez a háromféle iránya testet ölt. Egyenlőneműséget a humanisztikus gimnáziumnak, a reálgimnáziumnak és a reáliskolának. És amikor már elismerték ezeknek tanügyi egyenlő értékét, akkor már csak egyszerű logikai következtetés volt, hogy elismerték ezek egyenlő, jogosító erejét is. Ez az én törvényjavaslatom második sarkalatos alapelve. Az első – mint bővebben kifejtettem – a középiskolai típusok differenciálása, a második pedig a minősítés egységesítése...

(A magyar középiskolai reform. A középiskolákról szóló törvényjavaslat betervezése a Magyar Nemzetgyűlés 1924. március 26-i ülésén [részlet].)

POSZLER GYÖRGY: Az Eötvös-féle közoktatási törvény nem mehetett át a gyakorlatba a magyar alsófokú oktatás szegénysége miatt, s ez a megmaradt kis országban még erőteljesebben kiütöközött, mert Trianonhoz az is hozzátartozik, hogy az ország legurbanizáltabb részeit – gondoljunk a Felvidékre és Erdélyre – elcsatolták Magyarországtól. Így azokat a városközpontokat is, ahol a magyar urbanitás erős volt. Persze Buda és Pest és Pécs is urbánus városok voltak, de mondjuk Kassáról, Pozsonyról, Kolozsvárról, Brassórról el lehet mondani, hogy 'haladottabb' városközpontok voltak, mint azok, amelyek a trianoni Magyarországon megmaradtak. A megkisebbedett ország területén maradt viszont az Alföld a maga nagyon elmaradott iskolarendszerével. Erre a kikerülhetetlen, mondhatni, égető kérdésre elég hamar felfigyelt a Bethlen-kormányzat is, s a kultuszminiszter közvetlen irányításával elkezdte kiépíteni a tanyai elemi iskolák rendszerét. Most ennek megvalósításához két dolog kellett: egyik, hogy a kormányzat megfelelő hátszelet adott Klebelsberg terveihez, másrészt volt egy nagy angol és népszövetségi kölcsön, amelynek jelentős részét e programra lehetett fordítani. S ez volt Klebelsberg gróf nagy szerencséje, mert hiába van egy remek koncepció, ha nincs meg az anyagi fedezete. Nyugodtan állítható, hogy az Ratio Educationis 'megtervezője' Ürményi József és a nevéhez köthető első magyar oktatási reform, az Eötvös József-Trefort Ágoston-féle második nagy reform után a Klebelsberg Kunó nevéhez és személyéhez köthető harmadik oktatási reform volt az, amelyik – az adott történelmi körülmények között – a legnagyobb és leglátványosabb, máig ható eredményeket tudta produkálni.

T. KISS TAMÁS: Gróf Klebelsberg Kunó tevékenységét sokszor hajlamosak vagyunk leszűkíteni arra, hogy épített több ezer népiskolai tantermet és tanítólakást. Ez valóban így igaz, de ahhoz, hogy ezek az intézmények megépülhessenek nagyon sok munkát kellett fordítani arra, hogy egyrészt elfogadtassa a társadalommal a népiskolák szükségességét, másrészt pedig hogy a politikai pártokkal is megértesse, miért is van szükség ennyi népiskolára. Klebelsberg már az 1910-es években, még államtitkárként

vagy a Julián Egyesület ügyvezető igazgatójaként előszeretettel fordult a statisztikához. Ő volt az, aki statisztikai szempontok és adatok alapján pontosan ismerte Magyarország korabeli kulturális állapotát. Vegyük például az 1920-as népszámlálási adatokat: Magyarországon körülbelül 7–8 millió ember élt, és ebből, mint a népszámlálási adatok kimutatták, több mint egymillió ember vallotta magát analfabétának! Óriási szám. Hihetetlen nagy volt a beiskolázatlan gyerekek száma. A millenniumi éveket követően, Wlassics Gyula miniszterelnöksége idején, meghirdettek ugyan egy népiskolai programot, de az elkészült iskolák vályogból épültek, volt ahol fészereket alakítottak át iskolává. Klebelsberg okult elődei hibáiból, s eleve kikötötte, hogy iskola csak kőből, leginkább téglából épülhet.

GLATZ FERENC: Ma is elismerésre készíten mindenkit, aki megnéz egy-egy, az országban még meglevő, az 1920-as évek végén fölépített, Klebelsberg-féle népiskolát, vagy, ahogy mondták, ún. 'tanyasi iskolát'. Jól szigetelt téglafalak, előre megtervezett, nagy, napfényt beengedő ablakok, tehát világos tantermek, palatető. Mindez egy olyan időszakban és egy olyan területen, ahol a házak több mint 60%-a zsúpfedeles volt, padlózata téglá, de leginkább döngölt vályog volt. Egy felépült népiskola, ha úgy tetszik, tekintélyt adott a kultúrának, az oktatásnak. A tanári ház, a tanári lakás meg tekintélyt adott a tanítónak, a tanárnak az iskolai társadalmon belül. S ez a csodálatos a klebelsbergi elgondolásban, személyében pedig az, hogy ez az egyébként nagyon zárkózott, azt is mondhatnám, hogy néha arrogánsan magát visszatartó, társadalmi érintkezésben elkülönülő ember emelni akarta a nemzetet, az egyszerű embereket. Tehát úgy akart tömegességet a nemzeti kultúrában, a mai tömegességgel, az amerikai vagy a szovjet modellel szemben, hogy nem lesüllyeszteni akarta a színvonalat, hanem emelni, nem a mennyiségre 'utazott', hanem a minőségre. Egy pillanatra sem engedett a színvonalból! Se formálisan, sem pedig ami a tárgyakat, az oktatás tárgyát illeti. Körzővel maga rajzolta be azokat öt-öt kilométeres körzeteket, ahonnan meg lehetett közelíteni az iskolát. Rengeteg vitája volt az önkormányzatokkal. Klebelsberg ugyanis ezt az egész állami iskolaépítési programot az önkormányzatokkal, a megyei és a községi önkormányzatokkal, együtt akarta megcsinálni. Úgy gondolta: az állam adja a költségvetési eszközöket, a helyi közösségek pedig a fuvart, a munkaerőt, vagyis a költségeket felezik. Az önkormányzatok akkor is mindent az államigazgatás központjától vártak, így aztán, ahol és ahogy csak tudták, akadályozták Klebelsberg munkáját. Lenyűgöző nézni azt a levelezést, ahogy a miniszter és tisztviselői kegyetlenül harcolnak, veszekednek a megyei önkormányzati vezetőkkel. S Klebelsberg, ahol csak lehetett, győztesen jött ki a csatákból. Sokan belátták, nem pártpolitikai érdekből, hanem nemzeti érdekből, a kisgyerekek nevelése érdekében cselekszik.

T. KISS TAMÁS: A népiskoláknak a jelentős részét az alföldi tanyavilágban építették föl, ezen belül a Duna–Tisza-köze, Bács-Kiskun, Csongrád és Hajdú-Bihar megye került előtérbe. A statisztikai adatok különösen elmaradottnak mutatták ki Pest megyét is. A népiskola építési programból a főváros kimaradt, bár itt is épültek népiskolák, de nem a fent említett pénzekből.

Csonka Magyarországnak, Budapest és a törvényhatósági városok beszámításával, 3455 községe van. Ebből 317 helyen építünk 1073 népiskolai tantermet és 528 tanítói lakást. Ennek az 1073 tanteremnek akkora lesz a befogadóképessége, hogy 45 ezer olyan gyermek járhat

[*Nemzet és hagyomány*]

a jövőben tágas, világos, egészséges iskolába, aki korábban vagy egyáltalában nem volt beiskolázva, vagy célszerűtlen bérhelyiségekben szorongott. Ha meggondoljuk, hogy Magyarországnak 750 ezer tankötelese van, akkor ez a 45 ezer, akiket jó iskolákhoz juttattunk, nagyon jelentékenynek mondható. Hihetetlenül el volt hanyagolva Pest megye. Hol 18 ezer tanköteles befogadására 450 tantermet építünk, s egyedül a főváros közvetlen környékén 247 tanterem legsürgősebb elkészítése vált szükségessé. Az Alföld nagy kulturális nyomorát pedig 329 tanyai és más kültelki iskola emelésével enyhíthetjük. [...] Ne felejtjük, hogy Magyarországnak még közel 1 millió analfabétája van. Nincs tehát ország Európában, ahol az iskolán kívüli népművelésre nagyobb szükség lenne, mint éppen minálunk. Lehetővé kell tenni a felnőtt analfabétáknak, hogy utólag megtanuljanak írni, olvasni és számolni. De itt az iskolán kívüli népművelés természetesen nem állhat meg, hanem az iskolát elvégzetteknek is utánuk kell vinni az életbe a további művelődés lehetőségeit. Gróf Bethlen támogatásával, aki éppen az iskolán kívüli népművelésnek nagy barátja, a múlt napokban elérhettem azt, hogy a pénzügyminiszter nagy megértéssel egymillió aranykoronát bocsátott rendelkezésemre az iskolán kívüli népművelésre. Ebből elsősorban reorganizáljuk Magyarország népkönyvtárügyét, amely 1914 óta jóformán megsemmisült, mert a teljesen elhasznált és lerongyolódott könyvanyagot több mint egy évtizeden át jóformán nem egészítettük ki. Most nyolcmilliárdot fordítunk arra, hogy Magyarország népkönyvtári ügyét rekonstruáljuk. A tanító a falvakba és a tanyákra már egy kis népkönyvtárral megy ki, amely a mezőgazdasági népesség és különösen a tanyai lakosság saját igényeihez mérten van előállítva. Azonkívül vetítógépek és diapozitívek, pedagógiai gramofonok mennek szerteszét a magyar vidékre, magukkal víve mindenhová a tudás világosságát...

(A magyar kultúra jövője. 1926. augusztus [részlet].)

GLATZ FERENC: Ötezer tanterem épül föl rövid négy esztendő alatt. Különböző minőségűek természetesen. A népiskolai programot követi az ún. iskolán kívüli népművelési programcsomag. Klebelsberg felismeri, hogy a rádiót hogy lehet a kultúra terjesztésének a szolgálatába állítani. Bevetve minden tekintélyét, elérte – Kozma Miklós, az MTI és a Magyar Rádió tejhatalmú ura ezt egyébként nagyon rossz szemmel nézte –, hogy a rádió az ország minden pontján hallgatható népművelő műsorokat sugározzon, megindítja az iskolán kívüli népművelés füzetait, újságjait. Megnyitja az első népházakat, ezekből nőnek majd ki az 1930–1940-es években azok a helyi gazdakörök, olvasókörök, tehát önművelő és népművelő oktatási formák, amelyeket még az 1950-es években is jól tudott hasznosítani, leginkább használni a magyar népművelési hálózat. Klebelsberg fedezi fel azt is, hogy az új technikai, az új ismeretközlési eszközökben mekkora lehetőség rejlik, hogy alkalmazásuk lehetővé teszi azt, hogy az iskolás kor után is műveltségi anyaghoz jussanak az Alföld lakói. Klebelsberg pontosan tudta, hogy ebben a nagy oktatási-népnevelési programban az államnak is szerepet kell vállalnia, nem arisztokratikusan elzárkózva azt mondani, hogy gazdagodjanak a gazdagok, okosodjanak az okosok, mert ők fölismerték már a kultúra, mai kifejezéssel azt mondhatjuk: a tudás alapú társadalomnak a gazdagító erejét. Nem. Az adófizetők pénzéből az államnak kell az eszközöket biztosítani, hogy nincstelen embereknek ezt a lehetőséget megadják. Lényegében máig ez a magyar, de az európai, az amerikai kultúrpolitikában is az egyik legnagyobb vitakérdés.

T. KISS TAMÁS: Klebelsberg Kunó fontosnak tartotta a mozit, felismerte, hogy a film segítségével képi, vizuális formában lehet információkat terjeszteni. Az 1920-as

évek elejétől megjelenik a heti filmhíradó, amelynek, elsősorban politikai megfontolásból, nagy jelentőséget tulajdonított. Sikerral szorgalmazta, hogy a film mint új műfaj megjelenjék az oktatásban is.

JÁKI LÁSZLÓ *neveléstörténész*: Magyarország első volt a világon, ahol oktatási célokat szolgáló filmek készültek. 1913-ban Budapesten megalakult a Pedagógiai Filmgyár. A film nemcsak hogy bekerült Klebelsberg látókörébe, hanem kötelező iskolai tananyag is lett belőle, először a középiskolákban, majd később a népiskolákban is. Klebelsberg egy üzleti vállalkozást hozott létre azzal, hogy megalapította a Magyar–Holland Kultúrgazdasági Részvénytársaságot. A filmvetítéseket a tanulók fizették. A bevételek egy része az üzleti vállalkozáshoz került, másik részét – s ez megint Klebelsberg érdeme – a pedagógusok kapták, részben pedig iskolai taneszközök vásárlására fordították. A szegény sorsú gyerekek – ez mintegy a tanulók 25%-át jelentette – térítésmentesen nézhették meg a filmeket. A gyerekek vagy a tornateremben, vagy az iskolához közeli filmszínházba nézték meg, tanóra keretében, a filmeket. Akkoriban a sportfilmeket például a lányok és a fiúk csak külön nézhették meg. Az előírás szerint a filmek nagyobb részének magyarnak kellett lenniük. Olyan filmek készültek mint pl. *Egy méhcsalád élete*, *A Kisalföld*, *Élet a tengerben*, de voltak különböző mesterségekről, pl. a papírgyártásról, a bognármesterségről, hídépítésről készített oktatófilmek is. Sajnos minderről ma keveset tudunk már, a filmek szinte nyom nélkül elvesztek, eltűntek a későbbi évtizedek hivatalainak raktáraiban.

GLATZ FERENC: Magyar kultúrfölényre volt szükség a Kárpát-medencében és a közép-európai térségben. Ez volt gróf Klebelsberg Kunó iskola- és kultúrpolitikájának legfontosabb rugója. De a cselekvés rugóját sokszor el kell választani a cselekvés eredményétől. A klebelsbergi iskola- és tudománypolitikai reformok egy ősi és máig érvényes elvet fogalmaztak meg. Azt, hogy nekem, akit a magyar adófizetők pénzéből fizetnek, az a dolgom, hogy egy versenyképes kulturális terület, intézményrendszer színvonalát segítsen, s ha úgy tetszik, versenyképesse tegyem a nemzeti kultúrát a világpiacra. Ilyen értelmezésben a klebelsbergi kultúrfölény egy teljesen modern, ma is minden magyar állami tisztviselőnek a vezérelve lehet. Az már kevésbé, hogy azt hissem el az emberekkel, hogy azért, mert ők kulturáltabbak lesznek, azért majd, teszem azt, valamilyen nemzetközi bíróság bizonyos területeket vissza fog adni Magyarországnak, vagy mondjuk, engedik növelni a hadsereg létszámát, a fegyverkezést. Ez teljesen egyértelmű. Független attól, hogy a Klebelsberg mit akart elérni oktatási és kulturális reformjaival, és hogy milyen elvek szellemében hirdette meg azokat, e reformok objektíve, a maguk valóságában, a magyar kultúrának a fellendülését hozta magával egy meglehetősen kritikus, nehéz történelmi korszakban.

(Folytatjuk)